

Верховний
Суд

Спори, що виникають із спадкування за законом

Ольга СТУПАК

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Постанова КЦС ВС від 27 вересня 2022 року у справі № 199/315/21

Щодо строку для звернення спадкоємця, який прийняв спадщину, із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину

ОСОБА_1 (спадкоємець другої черги) звернувся до суду з позовом до ОСОБА_2 (спадкоємець першої черги) про усунення перешкод у користуванні спільною власністю шляхом оформлення успадкованого майна.

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Касаційний цивільний суд залишив без задоволення касаційну скаргу, а рішення судів попередніх інстанцій – без змін.

Відповідно до частини першої статті 1297 ЦК України спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є майно та/або майнові права, які обтяжені, та/або нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація, зобов'язаний звернутися до нотаріуса або в сільських населених пунктах - до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на таке майно. Разом із тим, частиною одинадцятою статті 67 Закону України «Про нотаріат» встановлено, що видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, строком не обмежена.

Цивільним законодавством України не встановлено конкретного кінцевого строку для звернення спадкоємця, який прийняв спадщину, з заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину.

Постанова ВП ВС від 14 грудня 2022 року у справі №461/12525/15-ц (I частина)

Щодо встановлення наявності підстав для спадкування у разі скасування судового рішення, що стало підставою для оформлення спадкових прав

Міська рада звернулась до суду з позовом до ОСОБА_1, ОСОБА_2, державної нотаріальної контори, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, - приватний нотаріус міського нотаріального округу (далі - нотаріус), ОСОБА_4, комунальне підприємство «Центральне», у якому просила: визнати недійсним оформлене нотаріусом і зареєстроване в реєстрі свідоцтво про право власності на спадщину за законом, згідно з яким ОСОБА_1 отримав право власності на квартиру, і скасувати відповідне рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень; визнати спадщину на квартиру відумерлою; визнати недійсним нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу квартири, який ОСОБА_1 уклав із ОСОБА_2, і скасувати відповідне рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень; витребувати від покупця квартиру на підставі статті 388 ЦК України.

Рішенням суду першої інстанції відмовлено в задоволенні позову міської ради повністю. Справа розглядалась судами неодноразово. За результатами нового апеляційного розгляду, постановою апеляційної суду скасовано рішення суду першої інстанції; позов задоволено частково.

Велика Палата Верховного Суду касаційну скаргу задовольнила частково. Постанову апеляційного суду в частині позовних вимог про визнання спадщини відумерлою, скасування рішення про державну реєстрацію права власності на квартиру за продавцем, передачу її територіальній громаді міста, витребування квартири від покупця та в частині позовних вимог до державної нотаріальної контори - скасували. У цій частині залишили в силі рішення районного суду, виклавши його мотивувальну частину в редакції цієї постанови. В іншій частині постанову апеляційного суду залишено без змін.

Постанова ВП ВС від 14 грудня 2022 року у справі №461/12525/15-ц (II частина)

Щодо встановлення наявності підстав для спадкування у разі скасування судового рішення, що стало підставою для оформлення спадкових прав

Специфіка цієї справи полягає у тому, що право власності відчужувача спірного майна виникло не на підставі рішення суду, а у зв'язку з отриманням свідоцтва про право на спадщину за законом як членом сім'ї померлої особи. При цьому факт належності до сім'ї померлої особи було встановлено у подальшому скасованим рішенням суду про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю.

Підставою спадкування за законом відповідно положень глави 86 ЦК України є наявність родинних зв'язків з померлою особою. Спадкоємцями також є особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. Тобто підставою для спадкування є родинні або інші сталі відносини спадкодавця зі спадкоємцем, і відсутність таких відносин унеможливорює виникнення в особи, що претендує на спадщину, права спадкування на підставі закону, а відтак і виключає виникнення в неї права власності на спадкове майно.

Оскільки відповідно до положень частини третьої статті 1223 ЦК України право на спадкування виникає з моменту відкриття спадщини, то й саме на той момент повинні існувати підстави для спадкування. За таких обставин не має самостійного значення судове рішення, що стало підставою для видачі свідоцтва про право на спадкування та свідоцтва про право на спадкове майно; важливо лише, що саме ним було встановлено наявність на момент смерті спадкодавця підстав для спадкування зацікавленої у цьому особи. Скасування такого рішення та відмова в позові, пов'язаного зі встановленням наявності підстав для спадкування, свідчить про відсутність у зацікавленої особи підстав для спадкування.

Постанова КЦС ВС від 18 вересня 2023 року у справі № 582/18/21 (I частина)

Щодо обчислення п'ятирічного строку при спадкуванні у четверту чергу з урахуванням дії актів цивільного законодавства в часі

ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_2 про встановлення факту проживання однією сім'єю зі спадкодавцем на час відкриття спадщини та визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за законом.

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов ОСОБА_1 задоволено. Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій та залишив без задоволення касаційну скаргу.

Статтею 1264 ЦК України передбачено, що у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

ЦК України застосовується до цивільних відносин, що виникли після набрання ним чинності. Щодо цивільних відносин, які виникли до набрання чинності ЦК України, положення цього Кодексу застосовуються до тих прав і обов'язків, що виникли або продовжують існувати після набрання ним чинності (пункт 4 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України).

Правила Книги Шостої ЦК України застосовуються також до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання чинності цим Кодексом (абзац 1 пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України).

Постанова КЦС ВС від 18 вересня 2023 року у справі № 582/18/21 (II частина)

Щодо обчислення п'ятирічного строку при спадкуванні у четверту чергу з урахуванням дії актів цивільного законодавства в часі

Відповідно до статті 5 ЦК України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. Акт цивільного законодавства не має зворотної дії у часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювалися актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

Тлумачення статті 5, пункту 4 та абзацу першого пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України дає підстави для висновку, що за загальним правилом, дія актів цивільного законодавства в часі має футороспективний характер, тобто спрямована на майбутнє. У зв'язку з чим акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності; із загального правила про застосування актів цивільного законодавства до спадкових відносин, що виникають з моменту відкриття спадщини, абзацом першим пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України передбачається виняток і допускається застосування ЦК України до спадщини, яка відкрилася, але не була прийнята ніким із спадкоємців до набрання ним чинності. Відповідно, п'ятирічний строк, передбачений статтею 1264 ЦК України, повинен виповнитися на момент відкриття спадщини і його необхідно обчислювати з урахуванням часу спільного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю, у тому числі до набрання чинності цим Кодексом.

Постанова КЦС ВС від 26 квітня 2023 у справі № 204/1052/20

Щодо факту відсутності реєстрації місця проживання спадкоємця за місцем проживання спадкодавця при прийнятті спадщини

Під постійним місцем проживанням спадкоємця із спадкодавцем розуміється як факт безпосереднього проживання спадкоємця із спадкодавцем на момент його смерті, так і факт наявності у спадкоємця, на момент смерті спадкодавця, зареєстрованого у передбаченому законом порядку права на постійне проживання з останнім за однією адресою.

Частина третя статті 1268 ЦК України **вимагає наявності фактичного проживання спадкоємця разом із спадкодавцем** на час відкриття спадщини, а не саму реєстрацію місця проживання за адресою спадкодавця, що можуть бути відмінними один від одного.

Відсутність реєстрації місця проживання спадкоємця за місцем проживання спадкодавця не може бути доказом того, що він не проживав зі спадкодавцем, оскільки сама по собі відсутність такої реєстрації згідно зі статтею 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» не є абсолютним підтвердженням обставин про те, що спадкоємець не проживав зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, якщо обставини, встановлені частиною третьою статті 1268 ЦК України, підтверджуються іншими належними і допустимими доказами, які були надані позивачем, та оцінені судом.

Постанова КЦС ВС від 12 квітня 2023 у справі № 554/4064/17 (I частина)

Щодо умов зміни черговості одержання права на спадкування

ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_3, треті особи: ОСОБА_4, ОСОБА_5, приватний нотаріус міського нотаріального округу, про зміну черговості одержання права на спадкування та визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суд встановив, що ОСОБА_1 є рідним братом померлої ОСОБА_6. Спадкоємцями за законом першої черги, які прийняли спадщину, є: чоловік ОСОБА_3, син ОСОБА_4, син ОСОБА_5, батько ОСОБА_7, який рішенням суду усунутий від спадкування на підставі частини п'ятої статті 1224 ЦК України. ОСОБА_6 декілька разів до дня смерті проходила лікування у медичних центрах м. Тель-Авів (Держава Ізраїль) у зв'язку з онкозахворюванням, перебуваючи у безпорадному стані.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, в задоволенні позову відмовлено. Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій та залишив без задоволення касаційну скаргу.

Предметом позову є зміна черговості одержання права на спадкування, що є винятком із загального правила черговості, та встановлення іншого, ніж передбачено законом, порядку закликання до спадкування спадкоємців за законом. Зазначене обумовлене ідеєю справедливості та необхідності стимулювати потенційних спадкоємців до турботливого ставлення до спадкодавця за його життя.

Серед переліку вимог, на які відповідно до закону позовна давність не поширюється, немає вимоги про одержання права на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, відповідно до частини другої статті 1259 ЦК України.

Постанова КЦС ВС від 12 квітня 2023 у справі № 554/4064/17 (II частина)

Щодо умов зміни черговості одержання права на спадкування

Зважаючи на правила та строки прийняття спадщини, строки подання заяви про прийняття спадщини, передбачені статтями 1268–1270 ЦК України, судовий порядок надання права на спадкуванням у спірному випадку, фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, саме упродовж шести місяців, який починається з часу відкриття спадщини, може та зобов'язана дізнатися про те, чи спадкоємці попередніх черг визнають її право на одержання права на спадкування разом з ними.

Подання спадкоємцями попередніх черг заяв про прийняття спадщини засвідчує, що вони претендують на отримання спадщини. Крім того, за положенням норм про спадкування спадщина належить спадкоємцеві, який її прийняв, з моменту її відкриття.

Отже, тлумачення указаних норм права дає підстави зробити висновок про те, що фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, упродовж шести місяців з часу відкриття спадщини, може та зобов'язана дізнатися про те, чи спадкоємці попередніх черг прийняли спадщину, чи визнають її право на одержання права на спадкування разом з ними.

Залишаючи без змін рішення судів попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позову у зв'язку з пропуском позивачем позовної давності, про застосування якої заявлено відповідачем у справі, Верховний Суд погодився з висновком, що у спірному випадку за наявності спадкоємців, які прийняли спадщину, які не визнають права позивача на спадкування, позивач міг про це дізнатися саме упродовж шестимісячного строку, встановленого законом для прийняття спадщини.

Постанова КЦС від 14 червня 2023 року у справі № 466/5298/19 (I частина)

(юрисдикції спорів про оспорення відмови від права на спадщину)

Відповідно до пункту 7 частини першої статті 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом, зокрема, у випадку коли, дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України.

Оскільки заява про відмову від прийняття спадщини за законом є одностороннім правочином, особистим законом позивача є право України, така заява вчинена на території України, загальні вимоги, додержання яких є необхідними для чинності правочину, вчиненого в Україні, передбачені статтею 203 ЦК України, тому вимоги позивача про визнання недійсною оспорюваної заяви підлягають розгляду судами України.

Спір не стосується майна спадкодавця, який помер не на території України, а є спором щодо визнання недійсним одностороннього правочину, вчиненого на території України. Тлумачення статей 1273, 1274 ЦК України дає підстави зробити висновок про існування двох видів відмови від права на прийняття спадщини: без зазначення особи, на користь якої вона зроблена, та із зазначенням такої особи або осіб.

Так, стаття 1273 ЦК України встановлює загальні вимоги щодо права на відмову від прийняття спадщини.

Зокрема, відповідно до частини п'ятої статті 1273 ЦК України відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною, проте за частиною шостою цієї статті відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

Постанова КЦС від 14 червня 2023 року у справі № 466/5298/19 (II частина)

(юрисдикції спорів про оспорення відмови від права на спадщину)

Стаття 1274 ЦК України регламентує особливості відмови від прийняття спадщини на користь іншої особи і спрямована, насамперед, на визначення кола тих спадкоємців, на користь яких може бути заявлена відмова.

Ця стаття не містить жодної норми, яка б змінювала (уточнювала) правило частин п'ятої, шостої статті 1273 ЦК України щодо права на відкликання заяви про відмову.

Це право є універсальним і не залежить від виду відмови.

Отже, у межах строку для прийняття спадщини спадкоємець, який подав заяву про відмову на користь іншого спадкоємця, має право відкликати її так само, як і спадкоємець, який заявив про відмову без зазначення особи, на користь якої вона зроблена.

Постанова КЦС від 11 жовтня 2023 року у справі № 204/1035/18

(спадкоємець – особа –фантом)

Відповідно до статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Відповідно до частини першої статті 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Згідно із частиною п'ятою статті 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Встановивши, що спірну квартиру у спадщину отримала особа, щодо якої немає відомостей про видачу їй паспорта громадянина України та реєстрацію як платника податків, врахувавши відсутність у спадкодавця дітей, суди попередніх інстанцій зробили обґрунтований висновок, що відповідач не мала права на спадкування після смерті спадкодавця, оскільки такої особи взагалі не існує, тому свідоцтво про право на спадщину за законом видано на ім'я відповідача незаконно.

Системний аналіз норм цивільного процесуального права, а також частин першої, другої, четвертої статті 25, частини першої статті 26 ЦК України та частини другої статті 48 ЦПК України, дає підстави для висновку про те, що на момент звернення із позовом до суду відповідач у справі має бути фізичною або юридичною особою, яка існує. В іншому випадку провадження у справі не може бути відкрито, а відкрите – підлягає закриттю, оскільки справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (пункт 1 частини першої статті 255 ЦПК України).

Постанова КЦС від 22 травня 2023 року у справі № 521/8998/13-ц

(спосіб захисту спадкових справ)

Відповідно до частини першої статті 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Застосування конкретного способу захисту цивільного права або інтересу залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам.

Застосування судом того чи іншого способу захисту має приводити до відновлення порушеного права позивача без необхідності повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії).

Виходячи з аналізу статті 392 ЦК України право власності спадкоємця на спадкове майно підлягає захисту в судовому порядку шляхом його визнання у разі, якщо таке право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Оскільки спадкоємиця за законом першої черги не визнає, а спадкоємиця за законом четвертої черги оспорує право позивачів на спадкування за законом, враховуючи відмову нотаріуса у видачі свідоцтв про право на спадщину, у них існують перешкоди для оформлення спадкових прав, тому визнання права власності у порядку спадкування за законом є ефективним способом захисту.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!